

BELOVED IN INTERSECTION: THE UNSPEAKABLE TRANSLATED

By

Anush Ter-Khachatryan

Presented to the
Department of English & Communications
In Partial Fulfillment of the
Requirements for the Degree of Bachelor of Arts

American University of Armenia
Yerevan, Armenia

May 5, 2017

Introduction

African-American literature has always been viewed as an inferior literature detached from the Western literary tradition and predetermined by its criteria. Western literary tradition is a selective tradition which imposes a categorical perception of literature. However, literature should be pluralistic. This issue has been addressed by many writers, among whom is Toni Morrison.

This capstone project works with one of her most pivotal novels, *Beloved*, which portrays a traumatic historical passage in African history and the immense potential for healing from it. Morrison tries to look at this history without blinking, accept events as they are and weave a story out of it that will enlighten readers with truth.

For her, novels are always inquiries, which is true especially in the case of *Beloved*. The novel is an investigative journey to the far past, to a period of time which in African historiography is called the Middle Passage. In her investigation, Morrison juxtaposes two completely contradictory perceptions of Africans, before and after the passage and creates the narrative on the basis of that ruptured history. *Beloved* re-conceptualizes history speaking through the voice of a former slave woman, through the individual recollection of her memory, or to use Morrison's terminology "rememory".

This project is a conglomeration of two independent projects, namely conduction of analysis of the novel and translation theories, and translation of the novel into Armenian.

For the successful completion of the two tasks, thorough research of the novel was done together with research of the literary techniques, theories and various disciplines that Morrison

referred to. Moreover, research of fundamental translation theories was conducted in order to find the proper method that can work for the novel.

Literature Review

The repression of traumatic memory within a whole nation is a psychologically destructive experience, while the repression of personal traumatic memory comparatively less so. But what happens when the traumatic memory of a whole nation is condensed into personal traumatic memory and embedded in a single character of a novel? The character either lives ignorant of it, fights against it until it destroys him/her, or confronts it, bargains with it, and tries to dig into the reasons, the roots from which everything grew.

Beloved, which is Toni Morrison's fifth novel, is a novel of confrontation with history, specifically with a very traumatic period in the history of Africans, the Middle Passage. I say African history because it is after the Middle Passage that we transit from the African history to African-American. The novel is vital in African-American literature and also in historiography because it is the first trial to narrate the Middle Passage.

Because of being extremely traumatic, the recollection of the Middle Passage has been repressed in the memories of the following African-American generations. They either don't have any memory of it or refuse to remember. As Morrison herself points out, there is a "collective amnesia" among the new generation of African-Americans and a rupture within the history. (Christian, 1993) This is why *Beloved* is such a pivotal novel among Morrison's novels and among African-American literary works.

Repression in Freudian sense is a process of forgetting, the involuntary push of a memory from the conscious to the unconscious dimension of the mind which afterwards is hard to awaken again by external triggers. Morrison tries to reawaken repressed memory through literature, with the most harmless yet most effective medium of language.

In *Beloved*, Toni Morrison plays with two basic ideas: slavery as a national and personal trauma. This is why she takes an actual story of a slave, Margaret Garner, who escaped from her owners with her husband, his parents and their four children. When she knew that the owners have found their shelter, she cut the throat of her little daughter, from ear to ear and the officers found a “nearly white” child bleeding to death. . (McKay, 1999)

“Sometimes I feel like a motherless child” is a saying in African culture, which says a lot about the intense relation that African mothers have with their children, historically. (Krumholz, 1992) In the novel all the major characters, with the exception of Denver, have not known their mothers. In these circumstances the issue of possession rises: how to regard the child as your own, when you are slave, when even your body does not belong to you?

In this case the African-American woman represents a mother who loves, yet destroys, which characterizes Sethe. Morrison does a lot of references to different mythologies throughout the novel and it is evident that she has referred to the myth of Medea from Greek mythology, the woman who kills her children out of jealousy.

Morrison takes the case of Margaret Garner and starts her novel from the part when the embodiment of this dead child, Beloved herself, comes back to her mother and “her face which was her face too”. (Morrison, 1988)

It is crucial to understand the perception of the body that African slaves had and which also has its roots in the African religions, because the novel is constructed on the interrelation of characters and their bodies, the place they lived in, in other words, the very physical manifestations. In African religions, when there is a traumatic death, “the dead people come back” in a form of child, something that applies to Beloved, whose skin and eyes were that of an infant. (Christian, 1992)

In her article, Christian (1993) talks about “libation”, the ceremony of nurturing the ancestors, who should be constantly fed in order not to get angry. In Morrison’s novel, *Beloved* displays this exact behavior; she is always hungry and needs to be nurtured, especially with sweet things. Christian also discusses the connection of place to people. According to African religious thought, places contain the memories of ancestors that should be protected in order to make the departed peaceful. “The people are the land, the land is the people.” (Christian, 1993) This is why Morrison begins the novel with the words “124 WAS SPITEFUL” describing the house in which the story proceeds.

“It was not a story to pass on” (Morrison, 1988) African understanding of time is not linear, it has no future, as the present is always an unfolding of the past. Therefore future is not possible until one deals with the painful past that is embedded in the present. Yet, in the novel there is a certain sense of echo that is rendered in Morrison’s language. It is the echo of the previous life, pre-slavery reality. It’s the echo of different kinds of African retentions, of the free life in Africa that was so traumatically taken away. (Christian, 1993)

On the other hand there is also a split in language. Sethe recalls how antelope danced around her mother and she couldn’t remember the language her mother spoke. This is why Christian state that the novel has diasporic qualities inherent within the generations of Africans. Pre-slavery Africans with their religious beliefs, rituals and strong connection to the language were cut off from the following generation of slaves who no longer could embrace and continue African traditions. And maybe this is why the novel resonates so loudly and is so influentially, because it tries to engage the two separated generations, narrations and memories together.

Research Question

The research question of the capstone project is the following:

In consideration with the historical background, linguistic features and peculiarities, is Toni Morrison's *Beloved* translatable into Armenian?

What translation theories should be applied in translation of the novel and what stylistic decisions should be made?

The question was addressed first of all by conducting research on the historical, psychoanalytical, feminist and religious influences on the novel and on Morrison's artistic decisions concerning the rendition of the narrative. After the research of the novel in its natural milieu, an examination of the novel in Armenian cultural context was done, as a result of which the methodology of translation was chosen. After the translation of the first chapter of the novel, literary analysis was written.

Critical Introduction to the Project

*I too am not a bit tamed,
I too am untranslatable*

- Walt Whitman

Translation Methodology

The translator, and especially the literary translator, is a chameleon, in the utmost positive sense of the word. S/he is the manifestation of nobility in relation to the readers, gifting them with a work of literature that they would otherwise fail to know. On the other hand, s/he is false, because the task of the translation is impossible and the heralded gift is, therefore, fake in regard to the original text. What s/he so generously gifts the reader is not a translation but a whole new work of literature with a different relief, cliffs and ridges. In such circumstances, what translator must do is show her/his visibility in the text, to say I was here, to uncover the ‘chameleonness’ of her/his nature.

Choosing to translate Toni Morrison’s novel *Beloved* brought along with it a mountain of questions and hesitations. Along with an intellectual and instinctive desire to translate the work into Armenian, I also experienced the urge to leave the work in English, the fear that the work is superior and cannot be tamed into a certain translation method and in another cultural context. Yet, it is the superiority of the text that demands the translator to translate it, or to translate its untranslatability.

Challenging the ‘mal-conception’ and the prejudice that the novel, an African-American novel has too exotic language for translation, I set in front of me the task to at least disfigure this

malconception. In her lecture “Unspeakable Things Unspoken: The African-American Presence in American Literature”, Morrison (1988) speaks about the literary canon, and the presence of African-American literature in the domain of American Literature, about politically defined approach toward the African-American literature and the tendency to label it as primitive and exotic and in need of refinement.

Beloved is a complex and multifaceted novel with beautiful formulations and structure of sentences, unconventional similes, and vivid descriptions. It encapsulates cultural, psychological and religious references. And eventually, it has strong resonances of African-American voice. But, these are qualities that define a good work of literature and the possible untranslatability resides in the perfection of the work and not in its ‘exotic’ nature.

Translating Toni Morrison’s *Beloved* is a desperate attempt to translate a historical trauma of a nation. Trauma that is imbedded in every word in the novel, hides behind every metaphor or screams out about its presence. Trauma that was hard for Morrison to articulate through linguistic means, therefore, is even harder to translate.

How should one translate a trauma if one refers to it retrospectively, if one reads about it in the comfort of her/his room, if one contemplates and analyses it in another context and finally if s/he translates it into that alien context? This was the question, rather the painful thought, with which I started the long journey of translating *Beloved* into Armenian.

Besides, difficulties also arise in the intertextual and intratextual relations. “The similarities between the source text and its translation are constructed on the basis of irreducible differences which are already present before the translating begins”, states Venuti (1995). The translator’s task thereby is not to abolish the linguistic and cultural differences, something that

will be similar to hiding them under the carpet. The translator's task is to be conscious of the differences and sometimes even to emphasize them.

Venuti (1995) quotes a passage from Jacques Derrida's poststructuralist theories of language and textuality on regard to linguistic differences:

The materiality of a word cannot be translated or carried over into another language. Materiality is precisely that which translation relinquishes. To relinquish materiality: such is the driving force of translation. And when that materiality is reinstated, translation becomes poetry.

Translation as Poetry and *Beloved* as Poetical Text

Derrida's formulation of translation as poetry, in other words, translation as a *geist*, as a spiritual intersection led me through the process of translating *Beloved*. Morrison's use of syntax is poetic, sometimes even resembling prose poem:

She is a friend of my mind. She gather me, man. The pieces I am, she gather them and give them back to me in all the right order. It's good, you know, when you got a woman who is a friend of your mind. (Morrison, 1988)

Morrison's use of syntax in the passage above is non-standard. Besides being poetic, the excessive use of commas also creates fragmentation of the flow. The fragmentation of the narrative exhibits the difficulties the characters experiences in articulating their painful thoughts. Just as the character (Sixo) is shuttered into pieces, the syntax is shuttered too.

Another peculiarity of Morrison's syntax is the juxtaposition of very short sentences with compound sentences full of commas. The narrator seems to jump in and out of the character's surroundings. Once she is firm and factual then has lack of confidence and difficulty with articulation. The first sentences of the novel are vivid examples.

124 WAS SPITEFUL. Full of a baby's venom. The women in the house knew it and so did the children. (Morrison, 1988)

The sentences are abrupt and unnatural. The reader instantly experiences sudden shock, which as Morrison (1988) states, is intended. The reader is snatched. "Snatched just as the slaves were from one place to another, from any place to another, without preparation and without defense." (Morrison, 1988) The first sentence starts with a numeral, which gives a haunting character to the house, makes it alive. Morrison refers to the first two sentences, speaking about their musicality. She says:

And the sound of the novel, sometimes cacophonous, sometimes harmonious, must be an inner-ear sound or a sound just beyond hearing, infusing the text with a musical emphasis that words can do sometimes even better than music can. (Morrison, 1988)

Musicality and poetics is everywhere in the novel, as if clung in the air. The novel floats like blues, with sad but also healing qualities.

Annotated Bibliography

Andrews, L.W., McKay Y. N. (1999). Toni Morrison's *Beloved*: A Casebook. A Conversation on Toni Morrison's *Beloved*. (pp. 203-221) New York, NY: Oxford University Press

Barbara Christian and Deborah McDowell's conversation on Morrison's "Beloved" gives the multi-perspective insight of the novel in relation to her previous novels and to the historical emplacement of the novel. Christian and McDowell both of whom have previously done researches of Toni Morrison's novels and have a fundamental knowledge of her literary history, talk about the various literary techniques that she used and the researches she conducted for the creation of the novel.

The conversation expands more on the possibilities of multidisciplinary interpretation of the novel. As Christian and McDowell state, the novel gives freedom to do either the feminist reading by concentrating on the mother-daughter relationship or the formalist reading centralizing the issue of memory and etc. It's this inherent expansion of the novel that puts foundation for considering that the novel not only can be interpreted but also translated and transformed into other literary contexts.

Andrews, L.W., McKay Y. N. (1999). Toni Morrison's *Beloved*: A Casebook. *Margaret Garner and Seven Others* (pp. 25-37) New York, NY: Oxford University Press

Morrison's *Beloved* is based on historical events. Samuel May presents a detailed recollection of the historical event in Afro-American history which has become the fundament for Morrison's novel. The article explores the case of Margaret Garner, the prototype of Sethe, who had escaped from her owners with his husband, his parents and their four children. When she knows that the owners have found their shelter, she cuts the throat of her little daughter, from ear to ear and the officers find a "nearly white" child bleeding to death. May presents the event in chronological order expanding on Margaret Garner's case taken from the Cincinnati papers of the day.

This article plays the role of an important document by the help of which the comparison between the actual event and the manifestation of it in the novel becomes evident. It also helps to see clearly Morrison's literary decisions and their impact on the perception of the novel.

Benjamin, W. (1923). *The Task of the Translator*. Trans. Harry Zohn. In Venuti (Ed.), (2000), *The Translation Studies Reader* (15-25). London, UK: Routledge.

German philosopher Walter Benjamin's essay, as many of his other essays, was revolutionary in translation theory and till today remains such. It questions and rebels against the traditional and crusted theory and practice of translation. For Benjamin, translation is not a mere medium of transferring a text into other languages. It is a part of the text, its "Afterlife". The translation does not only play as a messenger but replenishes then message that the text carries.

Moreover, for Benjamin translation has the ability to reach and open, what he calls, "the pure language". According to him this procedure is possible because languages are not strangers to

each other but are part of a mutual historical relationship. This is why Benjamin plays such an important role in translation theory and why I intend to carry out my translation having his philosophy on translation in mind.

Christian B. (1993). Fixing Methodologies: Beloved, *Cultural Critique*, (pp. 5-15) No. 24. University of Minnesota Press

Christian conducts an important and unique examination of the novel from the Afrocentric perspective. In the article she talks about the vitality of reading the novel as Afrocentric experience and rebels against the critics who dismiss the African discourse in their analysis of the novel, instead concentrating on the psychological interpretations. She therefore considers her task to draw attention on the African cosmology and highlight the way in which it gives *Beloved* the form and content it has. Viewing the Middle Passage as an extreme violation of African cosmology and disruption of African memory, which she calls “collective amnesia”, she expands on how African mentality appeared before the passage, and how Morrison manifests it in the novel.

Christian reviews the fundamental points concerning death and afterlife in African and Caribbean religions and takes a parallel with Morrison’s novel where she notices a lot of correlations. She also discusses the connection of place with the people in African religious system, where place geographically contains memory of the ancestors and that memory should be protected in order to make the departed peaceful.

Krumholz, L. (1992). *The Ghosts of Slavery: Historical Recovery in Toni Morrison's Beloved*, *African American Review*, (pp. 395-408) Vol. 26, No. 3. Indiana State University Press

Krumholz does an excellent analysis of Morrison's novel and her literary techniques from the ritualistic point of view, which is primarily vital in regard of the novel. By saying ritual, Krumholz referred to the ritual of healing from the past and the traumatic "re-memory". According to her, the novel itself represents the ritual of "clearing" which aims to clear the self from the traumatic memory by the means of accepting and celebrating it.

Krumholz continues by putting the emphasis of her article on Morrison's usage of different modern literary techniques such as stream of consciousness, fragmented narration and how they benefit to the novel. In order to translate the novel, one should dive into all the dimensions that the narration works in. Krumholz's article divided into sections presents the ritualistic dimension of the novel and the characters that use that agency as a healing method.

Morrison, T. (1993) Nobel lecture. Retrieved from

http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1993/morrison-lecture.html

Morrison tells a well-known story of a blind woman, who once is visited by several young people asking her the one question, the answer to which depends only on her difference from them, her blindness. This is a story that has archetypal quality independent from a specific culture, which Morrison takes into a linguistic dimension playing with the ideas of hierarchic languages that strive to define others (the bird symbolizes language and the children the ones who enact by it). She

views language as an agency, an act with consequences: if it dies, all of its users are accountable for it, if it's oppressive, then it not only represents violence but is itself violence.

She states that language is more than just a medium, it's a performative organism, which means what language expresses also triggers to its being. Change the narrative and what it represents will also be changed and perceived otherwise. This is why Morrison's novel is so influential. Being the first narration of a very painful part in African memory, it serves those who have repressed the past to re-memorize it and change the memory.

Morrison, T. (1988). *Unspeakable Things Unspoken: The Afro-American Presence in American Literature*, The Tanner lectures on Human Values. University of Michigan. Retrieved from <http://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/m/morrison90.pdf>

In her lecture on Human Values, Morrison starts with a cunning discussion of what constitutes a literary canon trying to define where exactly Afro-American literary heritage fits in American literature. Through the lecture she tries to reveal the existent border between the American literature and the Afro-American literature and discuss the issue of the colonizer's literature vs. the colonized, the issue of what literature is canonized and who are the critics canonizing it.

She touches the subtle question of why Afro-American literature remains detached from the Western literature. The problem is that Afro-American literature is viewed as naturally inferior, raw literature that needs to be sophisticated according to Western criteria and literary conventions. She also expands on the vitality of language itself not only as a medium of conveying story but as a story itself.

Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. New York: Routledge.

“The Translator’s Invisibility” is one of the major books on translation theory within Anglo-American culture. According to Venuti the two determining phenomenon for translation is translator’s manipulation on language, especially English, and the fluent and transparent experience of the translation for the reader. As Venuti believes, the translator should get rid of all the textual peculiarities and inconveniences during the translation and render it in a transparent form. Therefore, likewise the translator should be invisible. He/she should put a lot of effort to provide the reader with a translation that has easy readability.

Although I do not plan to use Venuti’s theory in the practical part of translation of Morrison’s novel, but consideration of the theory itself is important for a person who carries out a translation project.

Works Cited

Andrews, L.W., McKay Y. N. (1999). Toni Morrison's Beloved: A Casebook. A Conversation on Toni Morrison's Beloved. (pp. 203-221) New York, NY: Oxford University Press

Andrews, L.W., McKay Y. N. (1999). Toni Morrison's Beloved: A Casebook. *Margaret Garner and Seven Others* (pp. 25-37) New York, NY: Oxford University Press

Christian, B. (1993). Fixing Methodologies: Beloved, *Cultural Critique*, (pp. 5-15) No. 24. University of Minnesota Press

Krumholz, L. (1992). The Ghosts of Slavery: Historical Recovery in Toni Morrison's Beloved, *African American Review*, (pp. 395-408) Vol. 26, No. 3. Indiana State University Press

Morrison, T. (1993) Nobel lecture. Retrieved from http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1993/morrison-lecture.html

Morrison, T. (1988). Unspeakable Things Unspoken: The Afro-American Presence in American Literature, The Tanner lectures on Human Values. University of Michigan. Retrieved from <http://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/m/morrison90.pdf>

Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. New York: Routledge.

Appendices

Միբեցյալ

Վեպ

Թոնի Մորիսոն

Վեց միլիոն

և ավելի

Առջեցից գոր ոչ ժողովուրդն իմ՝ ժողովուրդ ինձ,
և զչսիրեցեալն՝ սիրեցեալ

Առ Հռովմայեցիս Թուղթ

թ.25

Առաջին

124-ը քինոտ էր: Լի երեխայի մաղձով: Տան կանայք դա գիտեին, գիտեին նաև երեխաները: Տարիներ շարունակ ամեն մեկը քենն իր ձևով էր տարել, բայց 1875-ից Սեթան և իր դուստրը՝ Դենվերը դրա միակ գոհերը դարձան: Մեծ մայրը, Բեյբի Սագզը, մեռած էր, իսկ որդիները՝ Հովարդն ու Բյուզերը, փախել էին տասներեք տարին լրանալուն պես, երբ ուղղակի հայելու մեջ նայելուց, այն կոտորվեց (դա նշանն էր Բյուզերի համար), հենց որ երկու փոքրիկ ձերքերի հետք հայտնվեց թխվածքի վրա (դա հերիք էր Հովարդին): Նրանցից ոչ մեկն ավելին տեսնելուն չսպասեց՝ հատակին ևս մեկ թեյնիկով լի սիսեռի մոխրացած կույտի, սողայի կռեկերների՝ փշրված և դռան շեմի դիմաց մի գծով շարված: Նույնիսկ չսպասեցին դադարի շրջաններից մեկին, այն շաբաթներին, նույնիսկ ամիսներին, երբ ոչինչ իրարանցման մեջ չէր: Ոչ: Նրանցից ամեն մեկը փախավ անմիջապես՝ այն պահին, երբ տունը կատարեց այն, ինչն իրենց համար անարգանքն էր, որը երկրորդ անգամ չէին հանդուրժելու ու որի ականատեսը էլ չէին լինելու: Երկու ամսում, ձմռան սառնամանիքին, թողնելով իրենց մեծ մորը՝ Բեյբի Սագզին, մորը՝ Սեթային և փոքր քրոջը՝ Դենվերին մեն-մենակ Բյուզթոուն փողոցի մռայլ ու սպիտակած տանը: Այն ժամանակ տունը համար չունեի, քանի որ Սինսինեթին այդքան էլ հեռու չէր ձգվում: Իրականում, Օհայոն իրեն ընդամենը յոթանասուն տարի է ինչ նահանգ էր կոչում, երբ սկզբում մեկ եղբայրը իսկ ապա նաև մյուսը մզդակած վերմակը տեղավորեցին գլխարկի մեջ, հափշտակեցին իրենց կոշիկներն ու գաղտնագողի հեռացան այն առույգ քենից, որը տունը տածում էր նրանց հանդեպ:

Բեյբի Սագզը անգամ գլուխը չբարձրացրեց: Իր մահճից լսեց նրանց հեռանալու ձայնը, բայց դա չէր նրա անշարժ մնալու պատճառը: Նա զարմացած էր, որ իր թոռներից այդքան երկար ժամանակ պահանջվեց հասկանալու համար, որ ոչ մի տուն նման չէր Բյուզթոուն փողոցի այս տանը: Առկախված կյանքի գարշելիության և մեռածների չարության միջև, նրան չէր հետաքրքրում ոչ կյանքը լքելը, ոչ էլ ապրելը, ուր մնաց վախը երկու գաղտնագողի հեռացող

տղաների: Նրա անցյալը ներկայի պես անտանելի էր, և քանի որ նա գիտեր, որ մահն ամեն բան է բացի մեռացկոտ լինելուց, իր ունեցած աննշան ուժը ծախսում էր գույների մասին խորհելով:

- Մի փոքր լավանդ բեր, եթե մոտոդ կա: Եթե չէ՝ վարդագույն:

Եվ Սեթան հնազանդվում էր նրան՝ սկսած կտորներից, վերջացրած իր իսկ լեզվով: Օհայոյում ձմեռը հատկապես սաստիկ էր, եթե գույների ախորժակ էիր պահում: Հետաքրքիր տեսարան միայն երկինքն էր ապահովում և հույսը դնել Սինսինեթի հորիզոնի վրա, որպես կյանքի հիմնական հրճվանք, անշուշտ դատարկ զբաղմունք էր: Այնպես որ, Սեթան ու աղջիկը՝ Դենվերը, արեցին այն, ինչ կարող էին և այն ինչ տունը թույլ կտար: Միասին նրանք անփույթ պայքար էին մղում ընդդեմ տան կատաղի պահվածքի, ընդդեմ շուռ տված գարշոկների, հետևին հասցված ապտակների և ընդդեմ թթված օդի պոռթքումների: Նրանց ծանոթ էր անարգանքի, ինչպես նաև լույսի աղբյուրը:

Բեյբի Սագգը մահացավ տղաների հեռանալուց կարճ ժամանակ անց, բացարձակ հետաքրքրված չլինելով ոչ նրանց հեռանալով, ոչ էլ իր, և ճիշտ այնուհետև Սեթան ու Դենվերը որոշեցին վերջ դնել հալածանքին ու կանչել ուրվականին, որն այդքան տանջում էր նրանց: Գուցե զրույցը, մտածում էին, տեսակետների փոխանակումը կամ նման մի բան, կօգներ: Այսպես որ, միմյանց ձեռք բռնեցին և ասացին.

- Արի: Արի: Դե ուղղակի արի:

Սպասքեդենի պահարանը մի քայլ առաջ եկավ, բայց այլևս ոչինչ չշարժվեց:

- Հաստատ մեծ մա Բեյբին է խանգարում, - ասաց Դենվերը: Նա տաս տարեկան էր և դեռ զայրացած էր, որ Բեյբի Սագգը մահացել էր:

Սեթան բացեց աչքերը, - կասկածում եմ, - ասաց:

- Դե բա ինչի՞ չի գալիս:

- Մոռանում ես, որ ինչքան փոքր է, - ասաց նրա մայրը: - Նա նույնիսկ երկու տարեկան չկար, երբ մահացավ: Չափազանց փոքր, որպեսզի հասկանար: Չափազանց փոքր նույնիսկ կարգին խոսելու համար:

- Միգուցե չի ուզում հասկանալ, - ասաց Դենվերը:

- Գուցե: Մենակ թե գար, ես կբացատրեի:

Սեթան բաց թողեց իր դստեր ձեռքը և երկուսով նրանք պահարանը դեպի պատը հետ հրեցին:

Դրսում մի հեծյալ մտրակեց իր ձին՝ ընթացքն արագացնելու համար, դրա կարիքը տեղացիները զգում էին 124-ի կողքով անցնելիս:

- Երեխայի համար նա ուժեղ կախարդանք է անում, - ասաց Դենվերը:

- Ոչ այնքան ուժեղ, որքան ես էի նրան սիրում, - Սեթան պատասխանեց, և ահա նորից...

Չհղկված տապանաքարերի դուրեկան սառնությունը, այն մեկինը, որը ընտրել էր հենվելու համար՝ ծնկները լայն բացված ինչպես ամեն գերեզման: Մատների եղունգների պես վարդի գույն ուներ և պսպղան բեկորներ էր ցայտում:

Նա ասաց, տաս րոպե: Տաս րոպե ու անվճար կանեմ: Տաս րոպե յոթ տառի դիմաց: Եվս տաս րոպե ու հնարավոր է՝ ստանար նաև «Բարեհոգի»-ն:

Մտքով չէր անցել հարցնել և դեռ նրան մտահոգում էր այն, որ գուցե հնարավոր էր՝ քսան րոպեի, կես ժամի դիմաց, ամբողջը, քահանայի ամեն բառը, որ լսել էր թաղման ժամանակ, և ամբողջ ասելիքը, տեսնել փորագրված իր փոքրիկի գերեզմանին: Բարեհոգի Սիրեցյալ: Բայց պայմանավորվեց ստանալ միակ բառը, որը կարևոր էր: Մտածեց, որ այն հերիք է, վազվզելով մի գերեզմանաքարից մյուսը, փորագրող վարպետի և նրա երիտասարդ որդու հայացքի հետ մեկտեղ, որի մեջ վաղեմի զայրույթ և բոլորովին նոր ախորժակ կար: Այն հաստատ հերիք էր: Հերիք էր ևս մեկ քահանայի, ևս մեկ արդիցիոնիստի և նողկանքով լցված քաղաքի պատասխան տալու համար:

Հույսը դնելով իր իսկ հոգու հանդարտության վրա, նա մոռացել էր այն մեկը՝ իր փոքրիկ աղջկա հոգին: Ու՛մ մտքով կանցներ, որ վաղեմի փոքրիկ երեխան կարող էր այդքան զայրույթ տաժել: Փորագրողի որդու աչքի առաջ, գերեզմանաքարերի արանքում շնանալը բավարար չէր: Ոչ միայն պիտի անցկացներ իր տարիները կտրած կոկորդով կատաղությունից անդամահատ եղած տանը, այլ նաև այն տաս րոպեն՝ ճզմված արշալույսով երանգավորված քարին, պատված աստղաձև բեկորներով, ծնկները լայն բացված գերեզմանի պես, կյանքից երկարատև էին, ավելի կենդանի, ավելի թրթռուն քան երեխայի արյունը, որ ձեթի պես ներծծվել էր մատների մեջ:

- Մենք կարող էինք տեղափոխվել, - մի անգամ առաջարկեց ամուսնու մորը:

- Իմա՛ստը - ասաց Բեյբի Սագգը: - Ոչ մի տուն իր գերաններին կապված չէ ինչ-որ մեռած նեգրի վշտով: Մեր բախտը բերել է, որ ուրվականը երեխա է: Բա ո՞ր իմ ամուսնու հոգին գար էստեղ,

կամ քո: Էլ բան չասես, բախտավոր: Դու դեռ երեքն ունես: Երեքը փեշերիցդ են քաշում ու միայն մեկն է դժողք սարքում մյուս կողմից: Ինչի՞ շնորհակալ չես լինում: Ես ութն ունեի: Բոլորին ինձնից վերցրին: Չորսին տարան, չորսին որսացին, ու ինձ թվում է, ամեն մեկը ինչ որ մեկի տունը չարիքով է լցնում: Բեյբի Սազգն հոնքերը տրորեց:

- Իմ առաջնեկը: Միակ բանը, որ հիշում եմ իրենից, թե ոնց էր սիրում հացի վառված կողմը: Ուղեղումդ տեղ անու՞մ է: Ութ երեխա ու միակ բանը, որ հիշում եմ:

- Միակ բանը, որ թույլ ես տալիս քեզ հիշել,- Սեթան ասել էր նրան, բայց նա էլ միայն մեկն ուներ: Տղաները՝ քշված մեռածի կողմից և Բյուզերի մասին նրա հիշողությունը արագ էր մարում: Թերևս Հովարդի գլխի ձևը մոռանալ չէր լինի: Ինչ վերաբերվում է մնացածին, նա ջանում էր ապահով լինելու համար հիշել գրեթե ոչինչ: Դժբախտաբար, նրա ուղեղը շեղվող էր: Նա կարող է իջներ դաշտով, գրեթե վագելով, արագ ջրհանին հասնելու համար ու լվանար երիցուկի բուսահյուրը ոտքերից: Էլ ոչինչ մտքում չէր լինի: Իր մասին հոգ տանող տղամարդկանց պատկերը նույնքան մեռած էր, որքան մեռած էին ջղերը մեջքի՝ որի մաշկը լվացքի տախտակի պես ծալապատ էր: Չնչին անգամ չկար նաև հոտը թանաքի կամ բալի ծառի խեժի ու կաղնու կեղևի, որոնցից այն պատրաստված էր: Ոչինչ: Միայն գեփյուռն էր հովացնում դեմքը, դեպի ջուրը վագելիս: Այուհետև, երբ ջրհանի ջրով ու լաթով լվանում էր բուսահյուրը ոտքերից, միտքը կենտրոնանում էր այն ամբողջովին մաքրելու վրա, կես մղոն քիչ քայլելու համար կարճ ուղով գնալու իր անփութության վրա, չնկատելով ինչքան բարձր են մոլախոտերը, քանի դեռ քորը մինչև ծնկները չէր հասնում: Ապա մի բան: Ջրի ճղփյունը, տեսարանն իր կոշիկների ու գուլպաների՝ ընկած ճանապարհի վրա, որտեղ թողել էր, կամ Ստեղ Տղան չփիացնում էր ջրափոսի մեջ, իր ոտքերի մոտ և հանկարծ ահա Ջերմ Տունը գլոր, գլոր, գլորվում էր աչքի դիմաց և թեպետ չկար գեթ մեկ տերև այդ ֆերմայում, որ չստիպեր նրան գոռալու կարիք գգալ, այն գլորվում էր նրա առջև իր անամոթ գեղեցկությանը: Այն երբեք իրեն այսչափ սարսափելի չէր թվացել և ուզում էր իմանալ, միթե դժողքը նույնպես հմայիչ էր: Կրակ ու ծծումբ, բայց հյուսված անտառի գրկում: Տղաներ՝ կախված աշխարհի ամենագեղեցիկ ժանտաթզենիներից: Նա ամաչում էր նրանից, որ հիշում էր հիասքանչ սոսափող ծառերը տղաների փոխարեն: Ինչքան էլ փորձեր հակառակն անել, թզենիներն ամեն անգամ անցնում էին տղաներին և նա իր հիշողությանը ներել չէր կարողանում դրա համար:

Երբ երիցուկն ամբողջովին մաքրվեց, նա քայլեց դեպի տուն՝ ճանապարհին հավաքելով կոշիկներն ու գուլպաները: Կարծես սոսկալի հիշողության համար իրեն առավել պատժելու

համար, նախասրահում, մոտ քառասուն ոտնաչափ հեռավորության վրա, նստած էր Փոլ Դին՝ վերջինը Ջերմ Տան տղամարդկանցից: Ու թեպետ երբեք նրա դեմքը ուրիշինի հետ չէր շփոթի՝ Սեթան հարցրեց, «Այդ դո՞ւ ես»:

«Այն ինչ մնացել է ինձնից»: Տեղից վեր կացավ ու ժպտաց: «Ո՞նց ես մինչև հիմա եղել, բացի ոտաբորիկ լինելուց»:

Երբ Սեթան ծիծաղեց, նրա ծիծաղը հնչեց ազատ ու ջահել: «Ոտքերս կեղտոտել էի, էնտեղ հետևում: Երիցուկներն էին»: Փոլ Դինի դեմքը փոխվեց, կարծես մի գդալ դառնություն փորձած լիներ:

- Չեմ ուզում անգամ լսել դրա մասին: Միշտ ատել եմ էդ բանը:

Սեթան գուլպաները կծիկ արեց ու խցկեց գրպանը:

- Արի ներս:

- Նախասրահը լավ է, Սեթա: Էստեղ հով է: Նա դարձյալ նստեց և հայացքն ուղղեց փողոցի մյուս կողմի մարգագետնին, իմանալով, որ իր զգացած ջերմությունը կերևար աչքերում:

- Տասնութ տարի, - Սեթան մեղմ ասաց:

- Տասնութ, - Փոլ Դին կրկնեց: - Ու ազնիվ խոսք նրանցից ամեն մեկը քայլելով են անց կացրել: Դեմ չե՞ս, միանամ: Գլուխը թեքեց դեպի նրա ոտքերն ու սկսեց կոշիկներն արձակել:

- Ուզում ես թրջե՞լ: Մպասի քեզ համար մի աման ջուր բերեմ:

Նա մոտեցավ Փոլ Դինին, որպեսզի տուն մտնի:

- Չէ, ըհմ, ըհմ: Չեմ կարող փայփայել: Դեռ ահագին թափառելու են:

- Չեմ թողնի միանգամից մեկնես, Փոլ Դին: Մի քիչ պիտի մնաս:

- Դե, համենայն դեպս էնքան, որ տեսնեմ Բեյբի Սազզին: Ո՞ւր է նա:

- Մեռած:

- Մի ասա, չէ՛: Ե՞րբ:

- Արդեն ութ տարի է, համարյա ինը:

- Դժվա՞ր էր: Հուսամ, դժվար մահ չի ունեցել:

- Սերուցքի պես թեթև: Դժվարն ապրելն էր: Ափսոս, որ չհանդիպեցիր նրան: Դրա համա՛ր էիր եկել:

- Դրա համար էլ: Բայց նաև քո համար: Իսկ եթե մինչև վերջ ճիշտն ասեմ, հիմա ամենուր եմ գնում: Ամենուր, ուր ինձ ներս կընդունեն:

- Տեսքդ լավ է:

- Սատանայի խաբկանքն է: Թողնում է լավ տեսք ունենամ, քանի վատ եմ զգում: Նա նայեց Սեթային, և «վատ» բառը այլ իմաստ ստացավ:

Սեթան ժպտաց: Ահա, միշտ էլ այսպիսին էին եղել: Ջերմ Տան բոլոր տղամարդիկ, Հելիից առաջ ու հետո, վերաբերվում էին նրան թեթև եղբայրական սիրախաղով, այնքան աննկատ, որ անհրաժեշտ էր քերել այն:

Չհաշված մի փունջ ավել մազն ու սպասումն աչքերի, նա նույնն էր, ինչ Քենթափում: Դեղձի կորիզի գույն ունեցող մաշկ, ձիգ մեջք:

Անշարժ դեմքով մարդու համար, զարմանալի էր, թե որքան պատրաստակամ էր այն ժպտալ, շողալ, ցավել քեզ հետ: Կարծես միակ բանը, որ անհրաժեշտ էր անել՝ նրա ուշադրությանը դիպչելն էր և նա անմիջապես կընդուներ այն զգացումը, որը դու էիր զգում: Կես թարթելուց իսկ, նրա դեպքը կարծես կփոխվեր, նրա ներքո շարժումն էր:

- Հարցնելու կարիք չկա, չէ՞: Դու կասեիր, չէ՞, եթե ինչ-որ բան լիներ: Սեթան հայացքը զցեց ոտքերին ու նորից մոլաթղենիներ տեսավ:

- Կասեի: Հաստատ կասեի: Ես հիմա առավել ոչինչ չգիտեմ, քան առաջ գիտեի:

Բացի խնոցուց, նա մտածեց, բայց դա քեզ պատմելու կարիք չկա: - Դու երևի մտածում ես, թե դեռ ողջ է:

- Չէ: Կարծում եմ մեռած է: Իմ հաստատ իմանալը նրան կենդանի չէր դարձնի:

- Բեյքի Սա՞զգն ինչ էր մտածում:

- Նույնը: Բայց եթե նրան լսես, իր բոլոր երեխեքը մեռած են: Պնդում էր, որ նրանց գնալու ճիշտ օրն ու ժամը զգացել է:

-Հելի՞ն էրք էր գնացել իր ասելով:

- Հազար ութ հարյուր հիսունհինգին: Նույն օրը, երբ երեխես ծնվեց:
  - Ի վերջո ունեցար այդ երեխուն, հա՞: Երբեք չէի մտածի, որ կկարողանաս: Քթի տակ ծիծաղեց: - Հղի վիճակում փախնել:
  - Ստիպված էի: Սպասել չէր լինի: Սեթան գլուխը կախեց ու մտածեց, ինչպես և Փոլ Դին, թե որքան անհավանական էր, որ կարողացել էր: Ու եթե այն աղջիկը թավիշ փնտրելիս չլիներ, նա երբեք էլ չէր կարողանա:
  - Ու մենակդ, էն էլ: Փոլ Դին հպարտ էր նրանով, բայց նաև սրտնեղած: Հպարտ էր, որ կարողացել էր ունենալ, սրտնեղած, որ Հելիի կամ իր կարիքը չէր ունեցել ունենալիս:
  - Գրեթե մենակս: Ոչ լիովին: Մի սպիտակ աղջիկ օգնեց:
  - Ուրեմն ինքն իրեն էլ է օգնել, Աստված նրան օրհնի:
  - Կարող ես այս գիշեր մնալ, Փոլ Դի:
  - Մի տեսակ շատ վստահ չես առաջարկում:
- Սեթան նրա ուսի ետևից հայացք նետեց փակ դռանը:
- Չէ, ես իսկապես եմ ասում: Մենակ հույս ունեմ կներես տանս վիճակը: Ներս արի: Դենվերի հետ խոսիր, մինչև քո համար ուտելու մի բան պատրաստեմ:
  - Փոլ Դին կոշիկներն իրար կապեց, զցեց ուսին ու հետևեց Սեթային դռնով դեպի կարմիր լույսի ծփացող ավազանը, որը կապեց նրան կանգնած տեղում:
  - Հյուրեր ունենում ես, - շնջաց, մռայլվելով:
  - Մեկ-մեկ, - ասաց Սեթան:
  - Աստված իմ: Նա վերադարձավ հետ նախասրահ: - Էս ի՞նչ չարիք կա էստեղ:
  - Չարիք չկա, ուղղակի տխուր է: Դե, ուղղակի ներս արի:

Այդ պահին նա ուշադիր Սեթային դիտեց: Ավելի ուշադիր, քան երբ թաց ու պսպղացող ոտքերով տան շուրջն էր պտտվում, կոշիկներն ու գուլպաները մի ձեռքում, փեշը մյուսում: Հելիի աղջիկը: Երկայթե աչքերով ու ողնաշարով: Քենթաքիում երբեք մազերը չէր տեսել: Ու թեև նրա դեմքը հիմա տասնութ տարով ավելի ծեր էր, քան երբ վերջին անգամ տեսել էր, հիմա այն ավելի մեղմ էր

մագերի շնորհիվ: Նրա դեմքը չափազանց հանդարտ էր սփոփանքի համար, ծիածանաթաղանթները մաշկի նույն գույնն ունեյին ու այդ հանդարտ դեմքին, հիշեցնում էին դիմակ՝ դուրս ցցված աչքերով: Հելիի կինը: Ամեն տարի հղի, ներառյալ այն մեկը, երբ կրակի մոտ նստած պատմեց իրեն, որ պատրաստվում էր փախչել: Իր երեք երեխաներին արդեն տեղավորել էր գետն անցնող ներգրերի քարավանի վագոններից մեկում: Պիտի մնային Հելիի մոր մոտ, Սինսինթերում: Նույնիսկ այդ փոքր հյուղակում, կրակին այդքան մոտ հակված՝ կարող էր զգալ Սեթայի զգեստի միջի տաքության հոտը, նրա աչքերը չէին որսում լույսի ցուրը: Դրանք նման էին երկու ջրհորի, որոնց նայելն իրեն անհարմար էր: Նույնիսկ դուրս ցցված, նրանց հարկավոր էր ծածկել, խուփով փակել, վրան, նշան դնել ժողովրդին զգուշացնելու համար՝ թե ինչ էր պարունակում այդ դատարկությունը: Այնպես որ Փոլ Դին փոխարենը նայում էր կրակին, մինչ Սեթան կպատմեր, քանի որ նրա ամուսինն այնտեղ չէր պատմելու գործն անելու համար: Պարոն Գարները մահացել էր, իսկ նրա կինը կոկորդին գետնախնձորի չափ ուռուցք ուներ ու ի վիճակի չէր որևէ մեկի հետ խոսել: Սեթան հակվեց դեպի կրակը, որքան իր որովայնի մեծությունը թույլ կտար և պատմեց Փոլ Դինն՝ Ջերմ Տան վերջին տղամարդուն:

Վեցն հոգով էին պատկանում ֆերմային՝ Սեթան միակ կինը: Տիկին Գարները երեխայի պես լաց լինելով վաճառել էր իր եղբորը, վճարելու համար այն պարտքերը, որոնք սկսեցին կուտակվել այն պահից, երբ նա դարձավ այրի: Ապա վարժապետը ժամանեց ամեն բան իր տեղը դնելու համար: Բայց այն ինչ արեց՝ Ջերմ Տան ևս երեք տղամարդու կոտորելն ու Սեթայի աչքերի երկաթե կայծը դուրս հանելն էր, փոխարենը թողնելով երկու բաց ջրհոր, որոնցում կրակի լույսը չէր արտացոլվում:

Հիմա երկաթը հետ էր լցվել, բայց դեմքը, մագերից մեղմացած, ստիպում էր բավականաչափ վստահել իրեն, ներս մտնել դռնով ու շապացնել կարմիր լույսի ավազանի մեջ:

Սեթան ճիշտ էր: Տխուր էր: Քայլելով նրա միջով, վշտի մի ալիք ամբողջապես թրջեց նրան, այնպես թրջեց, որ լաց լինելու ցանկությունն արթնացավ: Սովորական լույսին հասնելու ուղին շատ երկար էր թվում, բայց նա անցավ՝ չոր աչքերով ու հաջողությամբ:

- Ասեցիր որ, թեթև մահ է ունեցել: Սերուքքի պես թեթև, - Փոլ Դին հիշեցրեց:

- Դա, Բեյբի Սագգը չէ,- ասաց Սեթան:

- Բա ո՞վ:

- Աղջիկս: Այն մեկը, որը տղաներից առաջ հեռացավ:

- Նա չսպրե՞ց:

- Չէ: Այն մեկը, որով հղի էի, երբ փախա, միայն նա է մնացել: Տղաներն էլ են հեռացել: Երկուսն էլ ճամփա ընկան Բեյբի Սագգի մեռնելուց առաջ:

Փոլ Դին նայեց այն տեղին, որտեղ վիշտը թրջել էր իրեն: Կարմիր լույսն էլ չկար, բայց դրա փոխարեն օդից մի տեսակ ողբ էր կախվել:

Երևի էդպես ավելի լավ էր, Փոլ Դին մտածեց: Նեգրին ոտքերը տրված են օգտագործելու համար: Երկար նստես, ինչ-որ մեկը մի ձև կգտնի դրանք կապելու: Բայց դե... էթե նրա տղաները գնացել էին...

- Առանց տղամա՞րդու: Էստեղ մեն-մենա՞կ ես:

- Ես ու Դենվերն ենք,- ասաց Սեթան:

- Քեզ համար լավ է էդպես:

- Լավ է էսպես:

Սեթան նկատեց նրա թերահավատությունը ու շարունակեց:

- Ես քաղաքի ռեստորանում խոհարար եմ ու թաքուն մի քիչ կար եմ անում:

Այդ պահին Փոլ Դին ժպտաց, հիշելով ամուսնական առաջին օրվա զգեստը: Սեթան տասներեք տարեկան էր, երբ Ջերմ Տուն եկավ, ու արդեն երկարթե աչքեր ուներ: Նա ճիշտ ժամանակին արված նվեր էր Տիկին Գարներին, ով կորցրել էր Բեյբի Սագգին իր ամուսնու բարձր սկզբունքների պատճառով: Ջերմ Տան հինգ տղամարդիկ նայեցին նոր աղջկան ու որոշեցին նրան հանգիստ թողնել: Նրանք երիտասարդ էին ու այնքան զգված կանանց բացակայությունից, որ անցել էին հորթերին: Այդուհանդերձ, նրանք երկարթե աչքերով աղջկան հանգիստ թողեցին, որպեսզի նա ընտրեր, թեպես նրանցից ամեն մեկը մյուսներին կջարդեր նրան ունենալու համար: Նրանից մի տարի պահանջվեց ընտրելու համար: Սեթայի մասին երազներով հագեցված, ծղոտե ներքնակների վրա շուռուճուճ գալու մի երկար, դժվարին տարի: Այդ զսպվածությունը նրանք հավանաբար ցուցաբերում էին միայն որովհետև իրենք Ջերմ Տան տղամարդիկ էին, այն տղամարդիկ, որոնցով պարոն Գարները պարծենում էր, մինչ մյուս ֆերմերները գլուխներն էին տմբացնում ի նշան զգուշացում այդ արտահայտությունից:

- Ձերոնք լակոտներ են, - ասում էր մյուսներին: - Ձահել լակոտներ, ծեր լակոտներ, տզուզան լակոտներ, լպիրշ լակոտներ: Այ, իսկ Ձերմ Տանը, իմ նեգրերը տղամարդ են, իրանցից ամեն մեկը: Տենց գնել եմ, տենց էլ մեծացրել: Տղամարդ, ամեն մեկը:

- Ներող Գարներ, պիտի չհամաձայնեն: Ոչ մի նեգր տղամարդ չի կարա լինի:

- Չի կարա, եթե դու վախենում ես: Գարները լայն ժպտում էր: - Բայց եթե դու ինքդ տղամարդ ես, կուզես, որ քո նեգրերն էլ տղամարդ լինեն:

- Ես ոչ մի նեգր տղամարդու չէի թողնի կնոջս շուրջ ֆոֆոար:

Ահա այն պատասխանը, որին Գարները սիրով սպասում էր:

- Ոչ էլ ես,- ասաց նա,- ոչ էլ ես, և ինչպես միշտ դադար կտիրեր, մինչ հարևանը, անձանոթը, փերեզակը, կամ փեսան կամ մեկ ուրիշը կհասկանար իմաստը: Հաջորդիվ, կատաղի վեճ, երբեմն կռիվ, ու տուն կվերադառնար կապտուկներով ու բավարարվածությամբ, ևս մեկ անգամ ցուցադրած լինելով, թե ով է իսկական Բենթաքեցին՝ մեկն ով բավարար պինդ ու խելոք էր իր նեգրերին տղամարդ կոչելու համար:

Ու նրանք իրոք այդպիսին էին: Փոլ Դի Գարները, Փոլ Ֆ Գարները, Փոլ Ա Գարները, Հելի Սագզը և Սիքսոն՝ վայրի տղամարդը: Բոլորը քսան տարեկանն անց, առանց կանանց, կովերի հետ գուգավորվելով, բռնաբարելու երազանքով, ծղոտե ներքնակներին շուռումուռ գալով, իրենց ազդրերը շփելով ու նոր աղջկան սպասելով: Նրան, ով Բեյբի Սագզին էր փոխարինում, այն բանից հետո, երբ Հելին գնեց մորը իր հինգ տարվա կիրակիների գնով: Գուցե դա էր պատճառը Հելին ընտրելու: Բսան տարեկան տղամարդը, ով այնքան էր սիրում մորը, որ հրաժարվել էր հինգ տարվա հանգստյան օրից, միայն որպեսզի տեսներ նրան նստած, լրջամիտ առաջարկ էր:

Նա մի տարի սպասեց: իսկ Ձերմ Տան տղամարդիկ բռնացան կովերի վրա, քանի դեռ նրան էին սպասում: Նա ընտրեց Հելին ու իրենց առաջին ամուսնական օրվա համար գաղտնի զգեստ կարեց:

- Չես մնա՞ մի որոշ ժամանակ: Ոչ մեկ չի կարա տասնութ տարին մի օրվա մեջ տեղավորի:

Մշուշոտ սենյակից դուրս, որում նստած էին, սպիտակ սանդուղքը տանում էր դեպի երկրորդ հարկի կապտա-սպիտակավուն պաստառը: Փոլ Դիին տեսանելի էր միայն պաստառի սկզբնամասը՝ դեղին աննկատ պուտեր, շաղ տված ձյան փաթիլների առատության մեջ, այդ ամբողջը կապույտի վրա: Աստիճանների ու ճաղաշարքի լուսաշող սպիտակը պահում էր նրա

հայացքն իր կողմ: Իր ամեն զգայարան ասում էր, որ աստիճանավանդակների վերևի օդը կախարդված էր ու շատ նվազ: Բայց աղջիկը, որն այդ օդից միջից իջավ ներքև՝ փարթամ էր, դարչնագույն ու զգոն տիկնիկի դեմքով:

Փոլ Դին նայեց աղջկան, ապա Սեթային, ով ժպտաց՝ ասելով.

- Ահա և իմ Դենվերը: Սա Փոլ Դին է, քաղցրս, Ջերմ Տնից:
- Բարի առավոտ, պարոն Դի:
- Գարներ, ձագ: Փոլ Դի Գարներ:
- Այո, պարոն:
- Ուրախ եմ քեզ տեսնել: Վերջին անգամ մամայիդ տեսնելիս, դու նրա զգեստի առաջամասից դեպի դուրս էին հրում:
- Էլի կանի,- Սեթան ժպտաց,- եթե մեջը տեղ անի:

Դենվերը կանգնած էր ներքևի աստիճանին, ու հանկարծ տաքացավ ու ամաչեց: Արդեն երկար ժամանակ էր, ինչ որևէ մեկը (բարեկամ սպիտակամաշկ կին, քահանա, բանախոս կամ թերթ բաժանող) չէր նստել իրենց սեղանի շուրջ, իրենց կարեկից ձայների սուտը՝ մատնված աչքերի միջի նոխկանքով: Տասներկու տարի, Բեյբի Սագգի մահից շատ առաջ, ոչ մի այցելուներ, առավել ևս ընկերներ չէին եկել: Ոչ մի սևամորթ: Անշուշտ, ոչ մի դարչնագույն մարդ, չափից շատ երկար մազերով ու առանց նոթատետրի, ոչ մի փայտածուխ, ոչ մի նարինջ, ու ոչ մի հարց: Մեկը, ում հետ իր մայրը խոսել կցանկանար, նույնիսկ կխոսեր ոտաբորիկ: Աղջկա տեսք, ու ավելին, պահվածք ուներ այդ մեղմ, ազնվագարմ կինը, ում Դենվերը ճանաչել էր իր ամբողջ կյանքում: Նա, ով երբեք հայացքը չէր շրջել. երբ զամբիկը մի մարդու մահացու չափ կոխկռտել էր ուղիղ Սոյերի ռեստորանի առջև, հայացքը չէր շրջել, ու երբ մատակ խոզը սկսել էր ուտել իր իսկ կեղտը՝ կրկին հայացքը չէր շրջել: Ու երբ երեխայի հոգին վերցրել էր Ստեղ Տղային ու ուժգին զարկել պատին, բավարար ուժգին երկու ոտքը կոտրելու ու աչքերը դուրս հանելու համար, այնքան ուժգին, որ ցնցումների մեջ էր ընկել ու լեզուն ծամել, մեկ է՝ իր մայրը հայացքը չէր շրջել: Նա մուրճ էր վերցրել, շանը մի հարվածով անզգայացրել, սրբել հեռացրել էր թուրքն ու արյունը, աչքը տեղն էր գցել ու ուղղել ոտքի ոսկրերը: Նա ապաքինվել էր, համրացած ու անհավասարակշիռ, ավելի շատ իր անվստահելի աչքի, քան ծուռ ոտքի պատճառով, ու ձմեռ-ամառ, խոնավ ու չոր, այլևս ոչինչ նրան չէր համոզել կրկին տուն ոտք դնել:

Ու ահա այդ կինը, մտքի այդպիսի արթմնիությամբ, որ ցավից կատաղած շանը հետ էր բերել, ծալած ծնկներն էր օրորում ու խուսափում իր դատեր մարմնին նայելուց, որը կարծես ավելի լայնաչափ էր, քան իր տեսողությունը կարող էր ընդունել: Ու ոչ նա, ոչ էլ Փոլ Դին կոշիկներով չէին: Տաքացած, ամաչած, այժմ Դենվերը միայնակ էր: Բոլոր հեռացածները՝ սկզբում երբայրները, ապա նրա Մեծ Մայրը, ծանր կորուստներ էին, քանի որ երեխաներ չկային, որ կընդգրկեին իրեն խաղերում կամ գլխիվայր կկախվեին իրենց սյունասարսի ճաղերից: Այդ ամենը նշանակություն չէր ունեցել, քանի դեռ իր մայրը հայացքն իրենից չէր շրջել, ինչպես հիմա էր անում, դրդելով Դենվերին ամբողջ էությամբ տենչալ, որ երեխայի ուրվականից քենի մի նշան ստանա:

- Բարետես օրիորդ է, - ասաց Փոլ Դին: - Բարետես: Պապայի հաճելի դեմքն ունի:

- Դուք իմ հորը ճանաչու՞մ էին:

- Ճանաչում էի: Լավ էի ճանաչում:

- Ճիշտ է, մա՞: Դենվերը պայքարում էր վերստին կապվելու իր ցանկության դեմ:

- Իհարկե նա ճանաչում էր պապայիդ: Ասեցի քեզ, որ նա Ջերմ Տնից է:

Դենվերը նստեց ամենաներքևի աստիճանին: Վայելչորեն գնալու այլևս ուրիշ տեղ չկար: Նրանք երկյակ էին դարձել: Այնպես էին ասում «Քո պապան» ու «Ջերմ Տունը», որ պարզ էր դառնում, որ դրանցից երկուսն էլ պատկանում էին նրանց, այլ ոչ իրան: Որ իր իսկ հոր բացակայությունը իրենը չէր: Մի ժամանակ, այդ բացակայությունը պատկանել էր Մեծ Մա Բեյբիին. որդի, որին խորապես սգացել էր, քանզի, հենց նա էր գնել իր ազատությունը: Ապա, դա իր մոր ամուսնու բացակայությունն էր: Հիմա, այն այս դարչնագույն անձանոթի ընկերոջ բացակայությունն էր: Միայն նրանք, ովքեր ճանաչել էին նրան (լավ էին ճանաչել), կարող էին համարել նրան բացակա: Ճիշտ այնպես, ինչպես, միայն նրանք, ովքեր ապրել էին Ջերմ Տանը, կարող էին հիշել այն, շնջալ այն ու շեղակի հայացք գցել միմյանց վրա շնջալիս: Կրկին Դենվերը երեխայի ուրվականին էր ուզում՝ նրա գայրույթը հրապուրում էր իրեն, այնպես ինչպես առաջ հոգին էր հանում: Հոգին էր հանում:

- Մենք էստեղ ուրվական ունենք, - Դենվերն ասաց ու դա աշխատեց: Նրանք այլևս երկյակ չէին:

Մայրը դադարեց օրորվելն ու իրեն աղջկական պահելը: Ջերմ Տան հիշողությունները

պակասեցին այն տղամարդու աչքերից, ում համար Սեթան աղջկական էր դարձել: Փոլ Դին կտրուկ հայացքը բարձրացրեց դեպի Սեթայի հետևի լուսաշող սպիտակ աստիճանները:

- Լսել եմ: Բայց մամադ ասում է, որ տխուր է, ոչ թե չար:

- Ոչ, պարոն, - ասաց Դենվերը,- չար չի: Բայց ոչ էլ տխուր:

- Բա ի՞նչ:

- Ջղախն: Միայնակ ու ջղախն:

- Էդպես է՞, - Փոլ Դին դիմեց Սեթային:

- Միայնակի համար չեմ կարող ասել, - ասաց Դենվերի մայրը: - Կատաղած, հնարավոր է, բայց չեմ պատկերացնում, ինչպես կարող է մենակ լինել, եթե ամեն բոլորն մեզ հետ է անցկացնում:

- Երևի քեզնիվ մի բան է ուզում:

Սեթան ուսերը թոթվեց: - Ընդամենը երեխա է:

- Իմ քույրն է, - ասաց Դենվերը: - Էս տանն է մահացել:

Փոլ Դին քորեց ծնոտի տակի մազերը: - Ինձ Ջերմ Տան հետևի էն Անգլուխ Հարսնացուին է հիշեցնում: Հիշում ե՞ս, Սեթա: Սովորություն ուներ հաճախ անտառներում թափառելու:

- Ո՞նց կարող էի մոռանալ: Վախենալու էր:

- Էդ ոնց է՞ լինում, որ Ջերմ Տնից բոլոր փախածները չեն կարողանում դադարեն խոսալ դրա մասին: Եթե Էդքան ջերմ էր, կարող էիք մնալ:

- Աղջիկ, ու՞մ հետ ես Էդպես խոսում:

Փոլ Դին ծիծաղեց:

- Ճիշտ է՝ ճիշտ: Ճիշտ է ասում, Սեթա: Այն ջերմ չէր ու հաստատ տուն չէր:

Նա գլուխը տմբտմբացրեց:

- Բայց դա էր այն տեղն, ուր մենք ապրում էինք, - ասաց Սեթան: - Ընդհանուր առմամբ, մեր մտքին է գալիս, ուզենանք, թե չէ:

Նա մի փոքր դողաց: Նրա ձեռքով մի թելթել սարսուռ անցավ, որը նա շոյանքով հանգստացրեց:

- Դենվեր, - ասաց նա, - միացրու օջախը: Չեմ կարող ընկերոջը առանց հացի թողնեմ:

- Իմ համար նեղություն մի քաշի, - ասաց Փոլ Դին:

- Հացը նեղություն չի: Մանացածը բերել էլ եմ աշխատանքիս տեղից: Ամենաքիչը, որ կարող եմ անել, երեկոյից մյուս կեսօր, հետս կերակուր տուն բերելն է: Դեմ չես չե՞ գայլաձկանը:

- Եթե նա ինձ դեմ չի, ես իրան դեմ չեմ:

«Նորից» մտածեց Դենվերը: Նրանց մեջքով կանգնած՝ նա դուրս հրեց կաշանն ու գրեթե կորցրեց կրակը:

- Գիշերն էլ մնացեք, պարոն Գարներ: Դուք ու մաման ամբողջ գիշեր Ջերմ Տնից կարող եք խոսալ:

Սեթան երկու կտրուկ քայլ արեց դեպի օջախը, բայց նախքան կհասցներ Դենվերի վզից բռնել, վերջինս առաջ հակվեց ու սկսեց լաց լինել:

- Ի՞նչ է հետդ կատարվում: Քեզ երբեք էսպես չես պահել:

- Թող նրան, - ասաց Փոլ Դին: Ես անձանոթ եմ իրան:

- Հենց դա է: Ինքն անձանոթի մոտ իրեն ցույց տալու ոչ մի իրավունք չունի: Ահ, ձագս, ի՞նչ է եղել: Ինչ որ բա՞ն է պատահել:

Բայց Դենվերը ցնցվում էր ու հեկեկում ու խոսել չէր կարող: Այն արցունքները, որոնք ինը տարի շարունակ չէին թափվել, այժմ թրջում էին իր չափից շատ կանացի կրծքերը:

- Ես էլ չեմ կարա: Էլ չեմ կարա:

- Ի՞նչը: Ի՞նչը չես կարա:

- Չեմ կարող ապրել էստեղ: Ես չգիտեմ ուր գնամ կամ ինչ անեմ, բայց էստեղ ապրել չեմ կարող: Ոչ մեկ մեր հետ չի խոսում: Ոչ մեկ չի մտնում մեր տուն: Տղաներն ինձ չեն հավանում: Ոչ էլ աղջիկները:

- Ի՞նչ նկատի ունի, ոչ մեկ չի խոսում ձեր հետ, - հարցրեց Փոլ Դին:

- Տան պատճառով: Մարդիկ չեն...

- Չէ: Տան պատճառով չի: Մեր պատճառով, ու քո պատճառով:

- Դե՛նվեր:
- Պետք չի, Սեթա: Դժվար է աղջկա համար ապրել ուրվականով տանը: Հեշտ չի:
- Ավելի հեշտ է, քան որոշ բաներ:
- Մտածի, Սեթա: Ես մեծ մարդ եմ, ով ինչ ասես տեսել ու արել է, ու ես ասում եմ, որ հեշտ չի: Միգուցե լավ կլինի դուք բոլորդ տեղափոխվեք: Ու՛մ է պատկանում էս տունը:
- Դե՛նվերի ուսի հետևից Սեթան մի սառցե հայացք նետեց Փոլ Դիի վրա:
- Քե՛զ ինչ:
- Չե՛ն թողնում, որ հեռանաս:
- Չէ:
- Սեթա:
- Տեղափոխվել, հեռանալ չկա: Ոնց կա, եդպես լավ է:

- Ուզում ես ինձ ասես, լա՛վ է, երբ էս երեխայի ուղեղը կհսով չափ խանգարված է:

Տանն ինչ որ բան ձգվեց ու այնուհետև տիրած ականջալուր լռության մեջ Սեթան խոսեց.

- Ես մեջքիս ծառ ունեմ, տանս մեջ էլ ուրվական ու դրանց արանքում ոչինչ չկա բացի աղջկանիցս իմ գրկի մեջ: Էլ ոչ մի փախնել, ոչ մի բանից: Ես աշխարհի վրա էլ երբեք ոչ մի բանից չեմ փախնելու: Ես մի անգամ ուղևորության գնացի ու տոմսի համար վճարեցի, բայց քեզ մի բան ասեմ, Փոլ Դի Գարներ՝ ես շատ թանկ վճարեցի: Լսու՛մ ես: Ծատ թանկ վճարեցի: Իսկ հիմա նստի մեր հետ ճաշելու կամ մեզ հանգիստ թող:

Փոլ Դին իր բանկոնի գրպանում ծխախոտի փոքր պարկն էր փնտրում, կենտրոնացած շոշափելով դրա պարունակությունն ու թոկի հանգույցը, մինչ Սեթան Դե՛նվերին տարավ ընդհանուր սենյակ, որի մուտքը բացվում էր ընդհարձակ սենյակից, որում ինքն էր նստած:

Նա ծխախոտի թուղթ չուներ, այնպես որ ծալծեց պարկով՝ միաժամանակ բաց դռնից լսելով, թե ինչպես է Սեթան հանգստացնում դասերը: Երբ Սեթան վերադարձավ, խուսափելով Փոլ Դիի հայացքից, անմիջապես մոտեցավ օջախի կողքի փոքրիկ սեղանին: Նա մեջքով դեպի Փոլ Դիին էր կանգնած, ու վերջինս կարող էր (ուզածին չափ) դիտել նրա մազերը, առանց դեմքի միջամտության:

- Մեջքիդ ի՞նչ ծառ:

- Հը՞հ: Մեթան մի թաս դրեց սեղանին ու դրա տակից հանեց այուրը:

- Ի՞նչ ծառ է մեջքիդ: Ինչ-որ բա՞ն է անում մեջքիդ: Իմ տեսնելով բան էլ չի անում:

- Բայց մեկ է, էնտեղ է:

- Ո՞վ է քեզ էդ ասել:

- Սպիտակ աղջիկը: Էդպես կոչեց այն: Ես երբեք չեմ տեսել, ոչ էլ կտեսնեմ: Բայց ասեց, որ նման է Վայրի կեռասենու: Բունը, ճյուղերն ու անգամ տերևները: Պուճուր, մանր կեռասենու տերևների: Բայց դա տասնութ տարի առաջ էր: Հիմա կարող է կեռասներ էլ ունենա, ինչ իմանամ:

Մեթան ցուցամատը լեզվի ծայրով մի փոքր թքոտեց: Արագ ու քնքշորեն նրա մատները հավեցին օջախին: Ապա տրորվեցին այուրի մեջ՝ բաժանելով, անջատելով բլրակները ակոսներից, տիզ փնտրելով: Ոչինչ չգտնելով՝ Մեթան սողա ու աղ լցրեց ծավաճ բռի մեջ ապա երկու ձեռքին էլ ցանեց այուրի մեջ: Հետո ձեռքը մեկնեց պահածոյի տուփին ու շերեփով կես բուռ խոզի ճարպ հանեց: Ճարպկորեն տրորեց այուրը, հետո ձախ ձեռքով ջուր շաղ տվեց վրան ու ստացավ խմորը:

- Ես կաթ ունեի, - ասաց Մեթան: - Դենվերով հղի էի, բայց կաթ ունեի աղջիկ երեխուս համար: Ես դեռ չեի դադարել կաթ տալ նրան, երբ Հովարդի ու Բյուզերի հետ ճանապարհի դրեցի:

Այժմ նա գրտնակում էր խմորը իր փայտե գրտնակով:

- Բոլորը մինչև ինձ տեսնելը, արդեն հոտով էին զգում: Ու երբ ինձ տեսնեին, տեսնում էին կաթիլները զգեստիս վրա: Ի՞նչ կարող էի անել: Միակ բանը, որ գիտեի այն էր, որ պիտի կաթ հասցնեմ երեխուս: Ոչ մեկ նրան իմ պես չէր կերակրի: Ոչ մեկ նրան այդքան արագ կաթ չէր հասցնի կամ բերանից չէր վերցնի, երբ բավարար կերած լիներ ու դրա մասին չիմանար: Ոչ մեկ չգիտեր, որ խեղդվում էր, եթե ուսիդ վրա ուղիղ դիրքով էիր պահում, միայն եթե ծնկներիս վրա պռակած լիներ: Ինձնից բացի, ոչ մեկ չգիտեր այդ ամենը ու ինձնից բացի ոչ մեկ իր համար կաթ չուներ: Ես էդ ամենը վագոնի կնոջն ասեցի: Ասեցի, որ շաքարաջուր լցնեն կտորի մեջ ու տան ծծի, որ երբ մի քանի օր անց հասնեի, ինձ մոռացած չլիներ: Կաթը հասած կլիներ, ու դրա հետ նաև ես:

- Տղամարդիկ շատ բան չեն հասկանում, - ասաց Փոլ Դին՝ փոքր պարկը բանկոնի գրպանը հետ խցկելով, - բայց գիտեն մի բան, որ ծծկեր երեխան մորից երկար հեռու չի կարող մնալ:

- Ուրեմն գիտեն, թե ինչ բան է երեխեքիդ ճամփա գցելը, երբ դեռ կրծքերումդ կաթ կա:

- Մենք ծառից էինք խոսում, Սեթա:

- Ձեզ լքելուց հետո, էն տղաները եկան էնտեղ ու տարան իմ կաթը: Հենց դրա համար էին եկել էնտեղ: Ինձ կռացրեցին ու տարան կաթս: Ես տիկին Գարմերին պատմեցի: Նա այդ ուռուցքն ուներ ու ի վիճակի չէր խոսալ, բայց աչքերից առցունքներ էին գլորվում: Հետո էդ տղաները իմացան, որ մեղադրել եմ: Վարժապետը դրանցից մեկին ասեց, որ մեջքս բացի ու երբ փակեցին, ծառ անեց: Դեռ անում է:

- Քեզ մտրակե՞լ են:

- Ու կաթս են տարել:

- Քեզ ծեծե՞լ են հղի վիճակիդ:

- Ու կաթս են տարել:

Խմորի խոշոր սպիտակ գնդերը շարքերով տեղավորվեցին տապակի մեջ: Կրկին Սեթայի թաց ցուցամատը դիպավ օջախին: Նա բացեց օջախի դուռն ու տափակը սահեցրեց ներս: Երբ օջախի տաքությունից բարձրացավ, նա զգաց Փոլ Դինն իր հետևում ու նրա ձեռքերն իր կրծքի տակ: Սեթան ուղղվեց, և գիտեր, թեպետ չէր զգում, որ Փոլ Դինի այտը սեղված էր իր կեռասենու ճյուղերին:

Առանց ջանալու, նա դարձել էր այն տղամարդը, ով կարող էր տուն մտնել ու կանանց հուզել: Որովհետև իր հետ, իր ներկայությամբ, նրանք իրենց թույլ կտային: Երանելի ինչ-որ բան կար նրա վարվելակերպի մեջ: Կանայք տեսնում էին նրան ու ցանկանում արտասվել, պատմել նրան, որ իրենց կրծքավանդակը ցավում էր, ծնկները նույնպես: Ուժեղ կանայք և խոհեմ, տեսնում էին նրան ու պատմում բաներ, որ միայն միմյանց կպատմեին՝ որ դաշտանադադարից հետո կիրքն իրենց մեջ շեշտակիորեն դարձել էր վիթխարի, ագահ, ավելի վայրի քան տասնհինգ տարեկանում, և նրանք դրանից անհարմար էին իրենց զգում և տխրում էին: Պատմում էին, որ թաքուն փափագում էին մեռնել, ազատվել այդ ամենից, որ քունն իրենց համար ավելի թանկ էր, քան ամեն բացվող օրը: Երիտասարդ աղջիկները գաղտագողի մոտենում էին նրան խոստովանելու կամ նկարագրելու թե որքան ճոխ էին այցելությունները, որ հետևել էին իրենց երագներին:

Ուստի, թեպետ նա չգիտեր ինչու էր դա այդպես, բայց չզարմացավ, երբ Դենվերը արցունք թափեց օջախի մոտ: Ոչ էլ, երբ իրենից խլած կաթի մասին պատմելուց տասնհինգ բոպե անց, նրա մայրն արտասավեց: Սեթայի ետևում, կորանալով, իր մարմինը որպես բարության աղեղ, իր ձեռքերի ափերի մեջ պահեց Սեթայի կրծքերը: Իր այտերը քսեց Սեթայի մեջքին ու այդպիսով սովորեց նրա վիշտը, դրա արմատները, լայն բունն ու խճճված ճյուղերը: Մատները տանելով դեպի նրա զգեստի կեռիկները, Փոլ Դին գիտեր, առանց տեսնելու կամ հառաչանք լսելու, որ արցունքներն արագ էին թափվում: Ու երբ Սեթայի զգեստի վերին մասը հասավ իր ազդրերին, Փոլ Դին կարող էր տեսնել այն քանդակը, որն իր մեջքն էր դարձել՝ նման դարբնի նախշուն աշխատանքի, չափազանց կրքոտ ցուցադրության համար, ու կարող էր մտածել, առանց բարձրաձայնելու, «Աստված իմ, աղջիկ»:

Ու հանգիստ չէր ունենա, մինչև իր շուրթերով չդիպչեր դրա ամեն բլրակին ու տերևին, թեպետ Սեթան ոչինչ չէր զգա, քանի որ իր մեջքի մաշկը տարիներ շարունակ մեռած էր եղել: Բայց Սեթան գիտեր մի բան. որ պատասխանատվությունն իր կրծքի համար վերջապես մեկ ուրիշի ձեռքերում էր: